هیومانستییەت
چەمک و ڕەهەند و سەرهەڵدان

هیوا شارباژێری
(سلێمانی)

هیومانستییەت، یان هیومانیزم، کە لە زمانی کوردیدا دەتوانین بڵێین بە مرۆڤگەرایی ناودەبرێت، ڕەوتێکی فکریی گشتییە و لە سەدەی ڕێنیسانسەوە سەری هەڵداوە و چەندین لقوپۆپی ڕێبازگەی ڕەوشتی و ئەدەبی و زانستی و فەلسەفی بەشداری کارای تێدا دەکەن.

لەپشت ئەم جۆرەی فەلسەفەوە کۆمەڵێک لە فەیلەسووف و کەسایەتی هەن، کە بە فەیلەسووفانی ماددیگەراو ماتریالی ناسراون بۆ نموونە: فیورباخ، بەڵام بڵاوکردنەوەو ناساندنی ناوەرۆکی فەلسەفەی ئەم فەیلەسووفە لەسەر دەستی سۆسیۆلۆژیستی فەرەنسی "ئۆگست کۆنت"بوو.

سەنتەری کارکردنی ناوەرۆکی ئەم فەلسەفەیە لەسەر ئەوەیە ئەو ململانێیەی کە مێژووی مرۆڤایەتی بەرهەمی دەهێنێت لەنێوان هێزی ئاشتی و هێزی شەرەنگێزیدا، جەخت لەسەر بەرهەمە مرۆڤایەتی و ئاسۆیەکی نوێی مرۆڤایەتی بکرێتەوە بە ڕووی مرۆڤدا بەو مانایەی کە مرۆڤ بەرزترین بەهایە لە ژیاندا و مێژووی بەشەریەت مرۆڤ بەرهەمی هێناوە.

هۆکاری سەرهەڵدان

هەر ڕێبازێکی فەلسەفی لە دنیادا لە بۆشایی و لەخۆیەوە نەهاتووەتە بوون، بەڵکو زادەو بەرهەمی بارودۆخێکی مێژوویی و ئایینی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریی دیاری کراوە، دەرکەوتنی ئەم ڕێباز و فەلسەفەیەش پێوەندی ڕاستەوخۆی بەو ڕاپەرینە سەرانسەرییەوە هەبوو، کە لە سەردەمی بووژانەوەی ئەوروپادا زۆربەی بوارەکانی ژیانی خەڵک و کۆمەڵگەی گرتەوە.

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا تاکی ئەوروپایی بەهۆی ئەو کۆت و بەندەی کە عەقڵی ئەوانی داگیرکردبوو،

ناچاربوون کـوێرانە وەک هەر بوونەوەرێکی بێ ئیـرادە گـوێڕایەڵی هەر پیـاوێکی ئایینی مەسیـحی ببێت لەبەر ئەوەی کۆت و بەندەکە تەنیا لایەنی ماددی نەگرتبووەوە، بەڵکو تەواو لایەنی واتایی و مەعنەوی تاکی ئەوروپایی داگیرکردبوو، لەبەر ئەوەی دەرهاویشتە عەقڵییەکانی ئەو کـاتەی ئایین هەمـوو خۆشیـیـەکانی دنیـاو فـەنتـازیای جـوانبـینی و ژیاندۆسـتی مـرۆڤی لە دنیـادا لە مـرۆڤ دەستەندەوە و تەنیا ژیانی ئەودیو و ئاخیـرەتی لە زەینی تاکەکاندا خولْقاندبوو، بە شێوەیەک هەتاکو ژیانی مرۆڤ لە دنیادا لە کولەمەرگی و بێ دەرەتانی و هەژاریدا بێت، ئەوە باشـتـرین ژیانی ئەودیوی مـسـۆگـەرتر و باشـتـر و سەنگینترە، بۆ ئەوەی هەرچی بەرهەمی ماددی هەیە لە خزمەتی کلێسا و حاکمی ئایینی ئەو کاتەدا بێت.

تەنانەت بە شێوەیەک تاکی مەسیحی - ئەوروپایی وا پەروەردەی ئایینی کـرابوو، کـە هەر مـرۆڤـێـک لەدایک دەبێت بە تاوانبـاری لەدایک دەبێت، بەهۆی ئەوەی کـە ئادەم پێـغـەمـبـەر ئەو تاوانەی لە بەهەشت ئەنجام داوە، بۆیە ئایینی مەسیـحییـەت بۆ ئەوە هاتووە کە مرۆڤ لەو تاوانە ڕزگــاربکـات و پاکی بکـاتەوە، بۆ نموونـە لە ئینجیلی "مەتتی"دا هاتووە "هەر کەسێک دەیەوێت خۆی ڕزگـار بکات، دەبێت خۆی تێدا لەناوبەرێت"و زەبوون و سـەرگــەردانی دنیــا بێت و دەبێت واز لە هەمـــوو خۆشییەکان و تەنانەت مەسەلە سێکسییەکان بێنێت، هەر بۆیە پێـیـان وابوو کە ژن سەرچاوەی هەمـوو شەڕ و تاوانێکە لە جیـهـانداو نابێت پیـاو خۆشی بوێت، هەر بۆیە زۆربەی پیاوانی ئایینی وازیان لە ژنهێنان هێنابوو.

کـەواتە بە شـێـوەیەکی گـشـتی ژیانی تاکی ئەوروپایی لەو سـەردەمـەدا ژیانێکی تەواو نامـرۆڤـانە و تەواو بێ ئیرادانەبوو بەو مـانایەی هەمـوو خـۆشیـیـەکـانی ژیان و تەنانەت عـەقڵ و سـۆز و ئارەزووەکـانیـشی لێ زەوت کـرابوو، بە شـێـوەیەک کـرابوو بە کـۆیلەیەکی حـوکـمی کـلێـسـا، هەر بۆیەش لە دواجـاردا ئەم سـتـەمکردنە لە سروشـتی مـرۆڤ کـاردانەوەی توندی لێکەوتەوە و تەواو پێـچـەوانە، ژیانی تاکی ئەوروپایی گـۆڕانی ڕادیکاڵی بەسەردا هات.

دامەزرێنەران و لایەنگرانی هیومانستییەت

(١) بوجیـوو برۆنی، مـونتـیللشـیـادو کـە لەسـەدەی پازدەمی زاینیدا ژیاون.

(٢) ئاراسمس کە لە ساڵی ١٤٦٠ لە وتردام لەدایک بووە، لە ڕووی ناسین و شـارەزایی لە ئەدەبی یۆنانی و لاتینیدا لە مـەزنتـرین نوێنەر و پێشـەنگەکـانی ڕێبـازی هیومانیزمە.

(٣) ستیفانۆس و دۆلیە و سکالیجەر لە فەرەنسا.

(٤) دیکارتی فـەیلەسـووفی فـەرەنسی لە لایەنگرانی ڕێبازی هیومانیزم بووە، بەڵام باوەڕی بە خوا هەبووە.

(٥) سـپـینۆزا فـەیلەسـووفی هۆڵەندی لە ڕووی بیروباوەڕەوە لە دیکارت چووە.

(٦) نووسـراوەکـانی ژان ژاک ڕۆسـۆ مـۆرکـێکی هیومانیزمیانەیان هەیە.

(٧) هەروەها جۆن لۆک فەیلەسووفی بەریتانی سەر بە ڕێبازی هیومانیزم بووە.

(٨) کـانت فـەیلەسـووفی ئەڵمـانی لە ڕێبـازی ڕەخنەگرتنیدا هیومانیستییەت بووە.

(٩) شـیللەر کـە لە سـاڵی ١٩٢٧ کـۆچی دوایی کردووە.

(١٠) فـرانسـیس نووسـەری بە ناوبانگی فـەرەنسی کتێبێکی هەیە بە ناوی "ڕێبازی هیومانیزم".

(١١) ئەدیبی بەریتـانی تی. ئێس. ئیلیـەت خۆی بە شوێنکەوتەی ئەم ڕێبازە زانیوە.

ڕەهەندەکانی کارکردنی هیومانیزم

* گرنگییەکی زۆر بە ژیانی تاک و فەردانیەت دەدات و لە ڕووی ئایینیـیـەوە گـرنگی بە ژیانی کـەسـیی تاک دەدات، دژی دەسەڵاتی کـلێـسـا و پشتگیریی بیرۆکەی بنیادی دەوڵەتی نەتەوەیی و ئیتنیکی دەکات.

* لەبواری بیری فـەلسـەفـیدا، بایەخ بە هۆشیـاریی تاکگەرایی دەدات لەسـەر بنەمـاکـانی مـاددیگەرایی و مـاتریاڵی، بەو مانایەی کە مرۆڤ تەنیا گرنگی بە ژیانی مــاددی و دنیــاویســتی خــۆی بدات و لایەنە ڕوحی و مەعنەوییەکانیشی فەرامۆش بکات.

* هەمـیـشـە جـەخت لەوە دەکـاتەوە کـە مـرۆڤ بوونەوەرێکە دەتوانێت بەرەو کـامـڵـبـوون و تەواوکـاری بڕوات، هەر بۆیە دەبێت لە هەموو دەرگاکانی گەردوون و سروشت بدات و هیچ شتێک لەبەردەمی ژیانیدا بە ڕێگر تەماشا نەکات و هەموو کونوکەلەبەرەکان تەی بکات، بە شـێـوەیەک کـە هەندێک جـار لە ئازادی ڕەهای نزیک دەکاتەوە.

* دژایەتیکردنی ئەو بیرۆکەیەی کە بنچینەی ناتەواییە مـرۆڤـایەتیـیـەکـانی نێـو کـایەی کـۆمـەڵگە بریتـیـیـە لەو تاوانەی کـە دەسـەڵاتی کـلێـسـا بانگـەشـەی بۆ دەکـات،

بەڵکو سەرچاوەکەی بریتییە لە کێشە و کەموکورتییە کۆمەڵایەتییەکان، لە هەمان کاتیشدا گرنگی بە لایەنی هەژاریی مرۆڤ نەدرێت، بۆ ئەوەی چینایەتی لەنێو کۆمەڵگەدا گەشە نەکات.

* کارکردن لەسەر خولقاندنی ژیانێکی بەهەشتیانە لە دنیادا لە ڕێگەی فەراهەمکردنی ژیانی ئابوورییانەی چاکسازی.

* گەڕان بەدوای ماناکردنی ژیانبوون و بوونیەتی تاک لە کۆمەڵگەدا.

* پێویستە پێش گرنگیدان بە لایەنی ڕوحی، گرنگی بە لایەنی ماددی بدرێت، لەبەر ئەوەی ئەم لایەنە لایەنێکی بەرجەستەی بەردەمی مرۆڤەکانە.

* پێویستە مرۆڤ گرنگی بە لایەنی ئیتنیکی و نەتەوایەتی بدرێت، بەڵام بەو شێوەیە نا کە ببێتە هۆی ڕەگەزپەرستی و چەوساندنەوەی کەمایەتی و میللەتانی دی.

فەلسەفەی هیومانیزم لەبەردەم ڕەخنەکاندا

زۆر لە فەیلەسووف و بیرمەندانی جیهان ڕەخنەیان لەم فەلسەفە و ڕێبازە گرتووە لەوانەش:

(١) هەمیشە گرنگیدان بە لایەنی ماددی و پشتگوێ خستنی لایەنی واتایی و ڕوحی وای کردووە بۆشاییەکی گەورە لەنێوان پێشکەوتنی زانستی و پێشکەوتنی ئەخلاقی و مۆراڵی دروست بێت.

(٢) مرۆڤایەتی جەخت لەوە دەکاتەوە کە زیادەڕەوی کردن لە بەکارهێنانی ئامێرەکانەوە زیانی بە مرۆڤایەتی گەیاندووە، بۆیە سنوور بەزاندن لە لایەن ئەم فەلسەفەوە بۆ مرۆڤ و تاک گرفت دەخولقێنێت.

(٣) ئەم فەلسەفەیە کۆمەڵێک بەڵێنی بە مرۆڤایەتی دا لە ڕێگەی دەستکەوتە ماددییەکانەوە، بەڵام نەهاتنەدی و کێشەو گرفتی ماددی زیادکرد، تەنانەت مرۆڤی کردە بەشێک لە بەندەی ماددە.

(٤) بەهۆی ئەوەی ئەم فەلسەفەیە زۆر گرنگی بە فەلسەفەی تاک دەدات و دەیکاتە بوونەوەرێکی کامڵ و تەواو، بۆیە هەندێک لە زاناکان پێیان وایە ئەمەش بووبێتە سەرهەڵدانی فاشیزم و نازیزم، چونکە بوو بەهۆی سەرهەڵدانی نەتەوەپەرستی و زاڵبوونی بەسەر دەوڵەتان و میللەتانی دیدا.

(٥) ئەم فەلسەفەیە کێشەی لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و کۆمەڵگە و بنەما ئایینییەکان خولقاند و وای کرد بیروباوەری ئایینی لەم فەلسەفەیەدا جێگەی نەبێتەوە.

ئیسلام و هیومانیزم
(بەیەکگەشتن و بەریەککەوتن)

دیدی ئیسلامی و فەلسەفەی هیومانستییەت لەوەدا بەیەک دەگەن بە تەریبی هەردوولا مرۆڤ دەکەنە سەنتەری بوونەوەر و شایانی گرنگی پێ دان، ئایین جەخت لەسەر "ولقد کرمنا بنی ادم" دەکاتەوەو هیومانیزمیش جەختی لەوەکردەوە کە پێگەی خۆی بۆ مرۆڤ و عەقڵ و جەستەی بگەڕێنێتەوە.

لەم بوارانەی خوارەوەشدا بەریەککەوتن و دوورکەوتنەوە لەنێوانیاندا ڕوودەدات:

* بیری ئیسلامی جەخت لەوە دەکاتەوە کە گرنگیدانی لە ڕادەبەری فەلسەفەی هیومانیزم بە لایەنی ماددی مرۆڤ و پشتگوێ خستنی لایەنە ڕوحییەکانی وا لە مرۆڤ دەکات نەتوانێت هاوسەنگی خۆی لە دەستگرتن بەسەر گەردوون و سوودوەرگرتن لە نهێنییەکانی بێنێتەدی.

* ئیسلام گرنگی بەیەک ناوەندو یەک شێوەی گشتی لە جیهاندا دەدات و لەگەڵ بە ئەورووپایی بوون و دەرەوەی بە ئەورووپایی بووندا نییە، لەبەر ئەوەی پێی وایە ئەمە دەبێتە هۆی جیاوازی ڕەگەزپەرستی و میللەت پەرستی.

* دیدی ئیسلامی بەوە لە هیومانیزم دووردەکەوێتەوە، کە نایەوێت مرۆڤ لەسەر حیسێبی ژیانی دنیا قوربانی بە ژیانی ئاخیرەت بدات، بەڵکو دەبێت بە هاوسەنگی گرنگیان پێ بدرێت و لەخزمەتی یەکتردابن و یەکتر تەواو و ئاوێتە بکەن.

سەرچاوەکان:

- الإسلام والأنسنة.. معارك من أجل الأنسنة في السياق الإسلامي، موقع الجزيرة .نت.

- مقدمة في تطور الفكر الغربي والحداثة، الشيخ الدكتور سفر بن عبدالرحمن الحوالي، ٢٠٠٧، ص ٢٧.

- المعجم الفلسفي: بالالفاظ العربية والفرنسية والانجليزية واللاتينية. يقع في جزئين. الشركة العالمية للكتاب. ١٩٩٤، ص ١١٨.

- الصراع بين العقلانية و اللاعقلانية في الفكر الاوروبي، د.عبدالوهاب المسيري، مقالة في الويب.